

ATSIZ, Hüseyin Nihal

(1905-1975)

**Türkçü fikir adamı,
tarihçi, Türkolog, şair ve
roman yazarı.**

12 Ocak 1905'te İstanbul'da doğdu. Ailece, babası deniz binbaşısı Nâil Bey tarafından Gümüşhaneli Çiftçioğulları'na, annesi Fatma Zehra Hanım ile de Trabzonlu Kadioğulları'na çıkmaktadır.

İlk öğrenimini Kadıköy'deki Fransız ve Alman okulları (1911) ile Kasımpaşa'daki Cezayirli Gazi Hasan Paşa ilk mektebi ve Haydarpaşa'daki hususi Osmanlı İttihad Mektebi'nde, orta öğrenimini ise Kadıköy ve İstanbul Sultânîsi'nde tamamladı. 1922'de imtihanla Askerî Tıbbiye'ye girdi, burada milliyetçi duygularının tepkisi yüzünden aldığı bir disiplin cezası dolayısıyla üçüncü sınıfta iken mektepten çıkarıldı (4 Mart 1925).

Arada yardımcı öğretmenlik, gemi kâtip muavinliği gibi geçici bazı işlerde çalıştıysa da asıl Türk tarihi ve edebiyatı ile ilgili araştırmalara merak sarıp yolunu seçmiş bulunduğu 1926'da Edebiyat Fakültesi'ne kaydoldu. Buraya girişinden bir hafta sonra askere alındı. Taş-kışla'da vatanî hizmetini tamamladıktan sonra 1927'de döndüğü fakülte ve onunla birlikte devam ettiği Yüksek Muallim Mektebi'nden 1930'da mezun oldu. Çalışmaları ile takdirini kazandığı hocası Fuad Köprülü tarafından Türkiyat Enstitüsü'ne asistan olarak alındı (25 Ocak 1931). Daha fakültede talebe iken arkadaşı Nâci [Kum] ile birlikte hazırladığı "Anadolu'da Türkler'e Ait Yer İsimleri" adlı ilk ilmî araştırması *Türkiyat Mecmuası*'nda (II, 1928, s. 243-259) yayımlanmıştı. Asistanlığa girişinden kısa bir süre sonra çıkarmaya başladığı (15 Mayıs 1931) *Atsız Mecmua*'daki milliyetçi mücadele yazıları ile kısa zamanda kendisini tanıtan Atsız'ın bu devreden itibaren Türklük ve milliyetçilik davası uğrunda çilelerle geçen mücadele hayatı başlar.

1932'de Ankara'da Birinci Tarih Kongresi'nde hocası Zeki Velidi Togan'ı, kabulü istenen tarih tezine aykırı konuştuğu için, ilmini ve hocalığını küçümseyip aşağılamaya kalkışmasından dolayı (bk. *Birinci Türk Tarih Kongresi. Konferanslar Müzâkare Zabıtları*, İstanbul 1932, s. 388-389) kendisine bir protesto telgrafı çektiği Türk Tarih Cemiyeti genel sekreteri Reşid Galib maarif vekili olunca, *Atsız*

Mecmua'da Dârülfünun'daki liyakatsiz hocalar hakkında yazdığı yazı ("Dârülfünun Kara, Daha Doğru Bir Tabirle Yüz Kızartacak Listesi", nr. 17, 25 Eylül 1932, s. 166-170) vesile edilerek görevine son verildi (13 Mart 1933). *Atsız Mecmua* da, daha o nüshada asistanlıktan alınacağını haber veren Atsız'ın "Yolların Sonu" adlı veda şiiriyle bir daha çıkmamak üzere kapandı. Az sonra Malatya Ortaokulu Türkçe öğretmenliğine gönderildi (8 Nisan 1933). Yeni ders yılı başında görevi Edirne Lisesi edebiyat öğretmenliğine çevrildi (11 Eylül 1933). Buraya gelişinden hemen sonra *Atsız Mecmua*'nın yerini tutmak üzere çıkarmaya başladığı (5 Kasım 1933) *Orhun* mecmuasında Türk Tarih Kurumu'nun liseler için hazırladığı dört ciltlik tarih kitabındaki yanlışları tenkit ve teşhir ettiği için vekâlet emrine alındı (28 Aralık 1933); *Orhun* mecmuasının yayımı da bakanlar kurulu kararı ile durduruldu.

Bir süre boşta kaldıktan sonra 9 Eylül 1934'te Kasımpaşa'da Deniz Gedikli Hazırlama Okulu Türkçe öğretmenliğine tayin edildi. Dört yıl kadar sonra bu okuldaki işinden de uzaklaştırıldı (1 Temmuz 1938). Kendisine resmî hizmet kâpısı kapanan Atsız öğretmenliğini özel Yüce Ülkü Lisesi'nde (Ağustos 1938-Mayıs 1939), onun kapanışı ile de Boğaziçi Lisesi'nde (Mayıs 1939-Nisan 1944) sürdürdü. 1 Ekim 1943'ten sonra *Orhun* mecmuasını tenkit dozu daha da artmış yazılarla yeniden çıkarmaya başladı.

Burada devrin başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na hitaben Türkiye'de gittikçe artan komünist faaliyetleri ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki himaye gören komünistler hakkında yayımladığı iki açık mektubu (nr. 15, Mart 1944; nr. 16, Nisan 1944) yurt çapında akisler uyandırdı. *Orhun* bakanlar kurulu kararı ile kapatıldıktan başka ikinci mektubunda istifaya çağırıldığı Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından da Atsız'ın hocalığına son verildi (7 Nisan 1944).

Atsız'ın, bu mektubunda kendisinden "vatan hâini" diye bahsettiği Sabahattin Âli'nin aleyhinde açtığı dava dolayısıyla Ankara'ya geliş gençlik arasında büyük bir heyecan dalgalanışına sebep oldu. İkinci duruşmanın yapıldığı 3 Mayıs 1944 günü Atsız ve milliyetçilik lehine gösterilerin daha da büyümesi üzerine gençlik kesiminde geniş tutuklamalara girişildi. Atsız, hakaret suçundan hakkında verilen ceza ortada millî tahrik bulunduğu gerekçesiyle altı ay-

dan dört aya indirilip tecil de edilmesi ne rağmen, kendisi ve bazı milliyetçi şahıslara karşı başlatılan takibat dolayısıyla, kararın bildirildiği 9 Mayıs 1944 günü duruşmadan çıktığında tevkif edildi.

Devrin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1944 gençlik bayramı nutkunda şiddetle suçladığı Atsız ve diğer tutuklular, uzun ve çeşitli baskılarla geçen bir sorgulama safhasından sonra, hükümete karşı darbe hazırlamak iddiasıyla İstanbul'da Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi önüne çıkarıldılar. 7 Eylül 1944'ten 29 Mart 1945'e kadar altmış beş oturum devam eden yargılama sonunda Atsız altı buçuk yıl ağır hapse mahkûm edildi. Ancak Askerî Yargıtay'ın diğer tutuklularınki ile birlikte kararı baştan başa bozması üzerine 25 Ekim 1945'te tahliye edildi. İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nde 5 Ağustos 1946'dan itibaren yeniden ve tutuksuz olarak görülmeye başlayan dava 31 Mart 1947'de Atsız ve öteki yirmi iki sanığın toptan beraatiyle sonuçlandı. Bu olay son devir adlî tarihine "İrkçılık-Turancılık Davası" adıyla geçti.

Uzun süre devlet hizmetinden uzak bırakıldıktan sonra, Edebiyat Fakültesi'nden arkadaşı Tahsin Banguoğlu, Milli Eğitim bakanı olunca, kendisine Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışan tasnif heyetinde uzmanlık görevi verildi (25 Temmuz 1949). Tek parti devrinin kapanması ile de Haydarpaşa Lisesi'nde tekrar öğretmenliğe dönme imkânını buldu (21 Eylül 1950). Ankara Atatürk Lisesi'nde 4 Mayıs 1952'de verdiği "Devletimizin Kuruluşu" adlı konferansı dolayısıyla öğretmenlikten alınarak Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki eski vazifesine iade edildi (13 Mayıs 1952). Burada on yedi yıl süren verimli bir çalışma devresinden sonra kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (1 Nisan 1969). 1950-1952 ve 1962-1964 yıllarında devam ettirdiği *Orkun*'dan sonra 1 Ocak 1964'ten itibaren *Ötüken* adıyla çıkardığı dergide, memleketimizde gittikçe hız kazanan bölücülük hareket ve tertiplerini açıklayan bir seri yazı (nr. 40, 41, 43, 47, 48, Nisan-Aralık 1967) yüzünden, parmak bastığı suç kendisine isnat edilerek hakkında açılan dava sonunda (1973), Yargıtay'ın kararı bozmasına rağmen, kararında ısrar eden mahkemece oy çokluğu ile on beş ay hapse mahkûm edildi. Sağlık durumunun hapisane şartlarına elverişli olmadığı hakkındaki hastahane raporuna bakılmaksızın Toptaşı Cezaevi'ne konuldu (15 Kasım 1973). Ken-

di bilgisi dışında milliyetçi aydın çevrelerin harekete geçmesi ve yağın protesto telgrafları üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından cezası affedilerek iki buçuk ay kadar hapis yattığı Bayrampaşa Cezaevi'nden tahliye edildi. 11 Aralık 1975'te bir kalp krizi sonucu öldü. Cenazesi büyük bir kalabalığın katıldığı törenle Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi. Yetmişinci yaşına girmesi vesilesiyle hayatta iken şerefine hazırlanan *Atsız Armağanı* ölümünden sonra çıktı (1976).

İnandığı dava yolundaki mücadeleleri, bu gaye peşinde kırk sekiz yıl boyunca çalışan yorulmaz kalemi, Atsız'ı Türkçü düşüncesinin Cumhuriyet yıllarında en kuvvetli temsilcisi ve önderi yapmıştır. Yazdıkları ile Türkçü düşünceye açıklık getiren, belirli prensipler ve hedefler çizen Atsız, Türk seciyesini ve Türklüğü bozmaya yönelmiş, millî şuura gizliden veya açıktan cephe alan Türklük aleyhtarını düşünce ve tertiplere karşı aralıksız mücadele etmiş, Türklüğü kendisini bekleyen tehlikeler önünde daima uyanık tutmaya çalışmıştır.

Atsız'da bundan başka, Türkiye sınırları dışında Çin'e kadar yabancı devletlerin boyunduruğunda yaşayan Türkler'in kaderi ve Türk dünyasının birliği meselesi birinci planda yer tutar. Atsız Türk-lük dünyasını ayrı ayrı ülkeler ve parçalara göre düşünmek yerine ileride siyasî birliğini kurabilecek bir bütün olarak görür. Benimsediği bu Turan ülküsünün günümüzün şartları bakımından maceracı bir tutumdan uzak bulunduğunu da, "Biz boş hayaller ardında değiliz. Mâzide hakikat olan şeylerin yeniden hakikat olmasını özliyoruz. Hastalıklardan korunmuş, nüfusu çoğalmış, ahlâkı yükselmiş, sanayii ilerlemiş bir Türkiye istiyoruz. Sınır dışındaki ırkdaşlarımızı kurtarmak yollarını arıyoruz. Onları kurtarıncan Türkiye'yi batırmak gayretlisi değiliz" ("*Unutmayacağız*", *Altın Işık*, nr. 5, Mayıs 1947) diye çok açık bir şekilde belirtmiştir.

Atsız'ın milliyetçiliğinde yüksek ahlâk en başta gelen prensiplerden biridir. Milletin temelini ahlâk olduğunu ısrarla söyleyen Atsız, Türklüğün etrafını sarmış düşman milletler ve kuvvetler karşısında ancak yüksek ahlâklı, disiplinli, uyanık bir tarih şuuruna sahip, askerî terbiyesi gevşememiş, kozmopolitlikten kendini uzak tutabilmiş bir millet olmakla ayakta kalabileceğimizi zihinlere sokmaya çalışır. Ahlâk bozukluğu-

nu ve bunu artıran kozmopolit tesirleri Türklüğün en büyük düşmanı olarak ilân eder.

Görüşlerinin büyük kısmı ile İslâmî ahlâk prensiplerine uygun düşmesine rağmen Atsız İslâmî duyarlığa uzak bir tutum içinde görünmüştür. Bunun sonucu olarak bilhassa hayatının son yıllarında İslâmî ve dinî meselelerde saygısızlığa gidecek derecede aşırı, hatta bazı konularda inkâra varan yazılar kaleme almıştır. İslâm'ın Türk tarih ve medeniyetindeki yüceltici rolünü tanımazlıktan gelen Atsız'ın, milletimizin mânevî hayatında büyük yeri olan Mevlânâ Celâleddin, Yunus Emre gibi şahsiyetler hakkında dahi aşağılayıcı ifadeler kullandığı görülür (meselâ bk. "Milletleri Ruhlandırmak", *Ötüken*, nr. 10 [Ekim 1971], s. 3-4). Onun dinî konulardaki aykırı düşünceleri bilhassa polemik yazılarında kendini göstermektedir. Meselâ Ziya Gökalp hakkında *Oku* dergisinde (nr. 93, Kasım 1969) yer alan bir paragraf dolayısıyla giriştiği polemikte göze çarpan görüşleri onun bu vâdideki düşüncelerinin en açık ve belirgin örneklerini verir (*Ötüken*, nr. 3, Mart 1970, s. 3-6; krş. *Oku*, nr. 99, Mayıs 1970, s. 19; nr. 100, Haziran 1970, s. 12; nr. 101, Ağustos 1970, s. 19). Hele bu polemik dizisindeki "Yobazlık Bir Fikir Müstehâsesidir" başlıklı makalesinde Atsız'ın çeşitli yazılarında akis bulan dinî konulardaki görüşleri hemen hemen bütünü ile özetlenmiş durumdadır (*Ötüken*, nr. 11, Kasım 1970, s. 3-7, 14). Atsız bu yazısında insanların Hz. Âdem ile Havvâ'dan türemediklerini, Kur'ân-ı Kerim'de genişçe anlatılan Nuh tufanının (bk. Hud 11/37-48) bir Sumer masalından ibaret olduğunu alaylı ifadelerle ileri sürmektedir. Aynı yazıda vahyi hafife almakta, Hz. Peygamber'in eski Sumer ve Mısır'dan gelip Yahudiler aracılığı ile öteki milletlere geçen çeşitli inançları ilâhî hakikatler diye insanlara sunduğunu söylemekte ve böylelikle Hz. Muhammed'in vahyini inkâr etme noktasında müsteşriklerle aynı hizaya gelmektedir. Yine orada, bilgice hazırlıksız olduğu kader, yaratılışın gayesi, ilâhî adalet gibi kelâm meselelerinde âmiyâne muhakemeler yürüten, muazzam tefsir müessesesini geçersiz sayan Atsız, buna karşılık Şeyh Bedreddin'in *Vâridat*'ındaki bir kısım aykırı görüşleri bugünün ilmî kafasına uygun bulur. "İslâm Birliği Kuruntusu" adlı yazısında (*Ötüken*, nr. 7, Nisan 1964) Müslümanlığın ortaya çıkışını "sosyoloji bakımından Araplar'ın

millet haline geçme savaşı" olarak yorumlamasının yanı sıra Mete, Attilâ, Cengiz ve Hülâgû gibi kumandanların yaptıklarının İran ve Mısır'da yaptığı tahribat yanında hiç kaldığından söz ettiği İslâm tarihinde adaletleyle meşhur Hz. Ömer hakkında, asılsızlığı sabit olduğu halde, İskenderiye Kütüphanesi'ni yak-tırmış olduğu iftirasını benimser.

Atsız'ın İslâmî kanaat ve saygıya ters düşen düşüncelerinde, her şeyi mutlaka Türk asıllı olmak, dışarıdan gelmeyip doğrudan doğruya Türklüğün kendi bünyesi ve mâzisi içinden çıkmak ölçüsü ile değerlendirmek gibi bir zihniyetin rolü vardır. Onun din konusundaki ifadelerinde bir dengeden söz edilemez. Görüşlerinde zaman içinde birtakım inişler çıkışlar gösteren Atsız, bütün bunlara rağmen milleti yapan unsurlardan birinin din olduğunu söylemekten geri kalmamış ("*Vedâ*", *Orkun*, nr. 68, 18 Ocak 1952), Allah inancının ise Türk cemiyetinin temel direklerinden birini teşkil ettiğini önemle belirterek memleketimizde Allah fikrini yıkmak isteyen telkin ve tertiplere şiddetle karşı çıkmıştır ("*Propaganda*", *Altın Işık*, nr. 3, 15 Mart 1947, s. 3-4). Onun şiirlerine kadar yazı ve eserlerinde kendisini yaygın bir şekilde hissettiren Allah inancı ile karşılaştığı da görmezlikten gelinemeyecek bir gerçektir.

Milliyetçiliği kadar bir Türkolog olarak da ilgisi tarih sahasında ağır basmış, çalışmalarında esas merkez tarih olmuştur. Daha ilk yazılarından başlayarak Türk tarihine yönelen Atsız onun geniş çaplı meseleleri üzerinde durmuş, bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür. Mevcut tarih anlayışını çeşitli yönlerden yetersiz ve yanlış bularak Türk tarihinin kadrosu, çağlara ayrılması, hânedan iktidarları ile devlet kavramının birbiriyle karıştırılması, Türkiye tarihinin başlangıcının gerçek zaman ve yerinin ne olduğu gibi meseleler üzerinde dikkat ve münakaşaya değer sağlam görüşler getirmiştir.

Atsız'a göre Türk tarihinde biri Orta Asya'da, diğeri daha batıda olmak üzere iki anavatan ve bu iki sahada da hânedandan hânedana sadece iktidarın el değiştirdiği birer devlet vardır. Atsız, milâttan önce XII. asırdan başlayıp XI. asra kadar Mançurya'dan Kırım'a uzanan bir ilk anavatan mevcut iken XI. asırdan itibaren de batıda Horasan ve Azerbaycan, Anadolu, Irak ve Suriye'yi içine alan ikinci bir anavatanın meydana geldiği-

ne işaretlerle bu iki sahanın her birinde değişik adlar altında birbirini takip etmiş iktidarların tek bir devletin devamından başka bir şey olmadığını kabul eder. Her iki anavatanda sanıldığı gibi birbirini ardınca yeni yeni devletler kurulmamış, devlet aynı kaldığı halde değişen sadece hânedanlar ve bunların iktidarları olmuştur.

Atsız'ın ısrarla izaha çalıştığı diğer bir tezi de Türkiye'nin kuruluş tarihinin, hep kabullenile geldiği gibi 1071 Malazgirt Savaşı ile başlamayıp Gazne Devleti emrindeki Selçuk beylerinin Gazne sultanına baş kaldırarak 23 Mayıs 1040'ta kazandıkları Dandanakan Zaferi üzerine istiklallerini ilân edişleri ve Tuğrul Bey'in tahta geçişiyle başladığıdır. Aynı teze göre Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu Selçukluları İlhanlı hâkimiyetine kadar ayrı ve kendi başına bir devlet teşkil etmek yerine merkezi Horasan'da olan Büyük Selçuklu Devleti'ne katılmış ve ona tâbi bir sultanlıktan başka bir şey değildir (bu tezi, *900'üncü Yıl Dönümü. 1040-1940*, [İstanbul 1940]; Türkiye Tarihinin Meseleleri, Devletimizin Kuruluşu, Devletimizin Kuruluşunu Sağlayan Savaş, Çağrı Bey, Malazgirt Savaşı adlı yazılarında başlıbaşına izahını bulmuştur).

Atsız'ın Türk tarihi konusunda getirdiği dikkatlerden biri de kendisinden önce varlığı farkedilmemiş Kürşad adlı büyük ve meçhul bir Türk kahramanını ortaya çıkarmasıdır. Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çin boyunduruğuna düştüğü ve kağan ailesinin Çin hükümdarının sarayında esir tutulduğu bir zamanda, yegenini kurtararak kağan olarak oturtmak ve bu suretle Türk Devleti'ni yeniden diriltmek için, kırk fedai arkadaşı ile birlikte 639 yılında fağfürün sarayına inanılmaz bir cesaretle yaptığı baskın sonunda ölen Göktürk şehzadesi Kürşad'ı Atsız cesaret ve fedakârlık bakımından Türk kahramanlarının en büyü-

ğü olarak görmektedir ("Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür Şad", *Orhun*, nr. 6, 19 Nisan 1934, s. 111-113; "En Büyük Türk Kahramanı: Kür Şad", *Kür Şad*, nr. 1, 3 Nisan 1947, s. 3; "Kür Şad", *TA*, XXII, 424). Atsız Kürşad'ı yalnız tarih yazılarında ele almamış, *Bozkurtların Ölümü* adlı romanının başkahramanlarından biri yaptıktan başka adını sık sık andığı şiirlerinde de örnek ve emsalsiz bir kahraman sıfatıyla devamlı yüceltmıştır.

En eski çağlardan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar yaptığımız savaşların yıllara göre bir bilançosunu kurarak tarihimizi mânalandıran bir yorum ortaya koyan Atsız ("Türk Ordusunun İftihar Levhası", *Orhun*, nr. 6, 19 Nisan 1934, s. 117-122), bir yazı dizisi ile de, Osmanlı hükümdarlarını gafil ve zavallı kimseler olarak tanıtmak isteyen moda olmuş bir görüşü sultanlarımızın çok isabetli bir hata-sevap bilançosunu gözler önüne sererek geçersiz hale getirmiştir ("Osmanlı Padişahları", *Tanrıdağ*, nr. 10-11, 10-17 Temmuz 1942).

Atsız millî geçmişimiz üzerinde yeni görüşler getiren bu mahiyetteki yazılarından bir kısmını *Türk Tarihinde Meseleler* adlı kitabında (Ankara 1966) toplamıştır. Kitapta bazıları hacimli bir dizi teşkil eden bu on beş makale arasında "Türk Kara Ordusu Ne Zaman Kuruldu?", "Abdülhamid Han = Gök Sultan" başlıklı yazılar taşıdıkları görüşler bakımından ayrıca işaret edilmeye değer.

Eserleri. Tarih, edebiyat, edebiyat tarihi ve bibliyografya gibi değişik sahalarda irili ufaklı birçok neşriyatı bulunan Atsız'ın *Sart Başına Cevap* (1933), *Komünist Don Kişotu Proleter-Burjuva Nazım Hikmetof Yoldaş'a* (1935), *İçimizdeki Şeytanlar* (1940), *En Sinsi Tehlike-Üç Rejim* (1943), *Hesap Böyle Verilir* (1943), *Ordinaryus'un Fahiş Yanlışları* (1961) gibi milliyetçi polemik risâleleri bir tarafa bırakılırsa kitap halinde yayımlanmış belli başlı eserleri şunlardır:

A) Tarihle İlgili Çalışmaları. 1. *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar I* (İstanbul 1935). Bilinebilen en eski devirlerden Apar sülâlesi hâkimiyetinin sona erdiği 552 yılına kadar, yani Göktürk Devleti'nin kuruluşundan önceki Orta Asya Türk tarihinin çok ayrıntılı bir kronolojisidir. Yalnız ilk cildi yayımlanabilmiş olan eserde, esas itibarıyla Rusça bilen çevreden ve Zeki Velidi Togan'dan yardım göreyek Biçurin'in (Yakinef) *Sobranie Sve-*

deniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevniya Vremena [= Kadim Çağda Orta Asya'da Yaşayan Kavimler Hakkında Toplanmış Bilgiler] adlı eseri (1851) ile De-guignes'den *Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve Daha Sâir Tatarlar'ın Târih-i Umûmîsi* (*Histoire générale des Turcs, des Mongols et des autres Tartares Occidentaux*) tercümesindeki (İstanbul 1923) bilgiler mukayeseli bir şekilde ele alınmaktadır. 2. *XV inci Asır Tarihçisi Şükrullah. Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi* (İstanbul 1939). Fâtih devri tarihçisi Şükrullah'ın *Behcetü't-tevârih* adlı Farsça umumi tarihinin, Osmanlı vekâyî'nâmeleri içinde Ahmedî'ninkinden sonra sırada ikinci yeri alan Osmanlılar'a ait bölümünün sekiz yazma nüsha karşılaştırılarak geniş notlar ve izahlar ilâvesiyle yapılmış tercümesidir. Kitabın başındaki Şükrullah'a dair kısım onun hayat ve eserleri hakkında ilk ciddi incelemesidir. 3. *Münecimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi Hayatı ve Eserleri* (İstanbul 1940). Münecimbaşı'nın *Câmi'ü'd-düvel* adındaki Arapça umumi tarihinin Necatî Lugal tarafından tercümesi yapılan "Karahanlılar" faslı ile Hasan Fehmi Turgal'ın tercümesi olan Anadolu Selçukluları bölümünün, Atsız'ın notları ilâve edilmiş, *Münecimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi'nin "Câmi'ü'd-Düvel" Adlı Eserinden Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları* adı altında yapılan yayınının baş tarafında yer almaktadır. Müellif hakkında etraflı bir biyografi ve bibliyografya araştırmasıdır. 4. *Osman. Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân* (İstanbul 1941). Bayburtlu diye tanınmış XVI. asır tarih müellifi Osman'ın umumi tarihinin Türkler'e dair bölümüne ait metnin, eski harfler ve transkripsiyonlu Latin harfleri ile notlar ve indeks ilâvesiyle neşridir. Berlin'e götürülmeden önce 1936'da İstanbul'da bir sahafta görüp istinsah ettiği için, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da âkibetinin ne olduğu bilinmeyen eserin bu bölümü böylece kaybolmaktan kurtulmuştur. 5. *Osmanlı Tarihleri I* (İstanbul 1949). Türkiye Yayınevi'nin bu ad altında kurduğu dizinin bu ilk cildi içinde de şu yayınları gerçekleştirir: a) *Ahmedî. Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*. Ahmedî'nin *İskendernâme*'si içinde bu adla yer alan vekâyî'nâmesinin, Nihad Sâmî Banarlı'ninkinden (1939) daha dikkatli, bazı noktalarda okuyuşça farklı bir yayındır (s. 3-35). b) *Şükrullah. Behcetü't-tevârih*. 1939'da yaptığı tercümenin yeniden göz-

Hüseyin
Nihal
Atsız

den geçirilmiş ve daha geliştirilmiş basıdır. Türk boyları hakkında ilkindeki geniş notlar ve açıklamalar burada yer almamıştır (s. 39-76). c) *Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkı. Tevârîh-i Âl-i Osmân. Âşıkpaşazâde tarihinin yeni harflerle ilk ilmî neşridir. Giese'nin yaptığı neşre göre oldukça farklı tenkitli metin usulü takip etmiş, önsözünde Âşıkpaşazâde'nin hayatı hakkında yeni düşünceler belirtmiştir (s. 79-318). 6. Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I. 824, 835 ve 843 Tarihli Takvimler* (İstanbul 1961). Bu çalışmada ilk Osmanlı vekâ'i-nâme ve tarihlerine öncülük yapmaları yanında bu gibi eserlerde bulunmayan bazı kronolojik kayıt ve bilgileri sağlamak bakımından ayrıca bir değer taşıyan yeni bir kaynak çeşidini istifadeye açmaktadır. Kapısını önce Osman Turan'ın araladığı bu bâkir sahayı Atsız ayrıca şu araştırma ve yayınları ile de zenginleştirmiştir: "Fâtih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim" (*İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1957, III, 17-23); "Hicrî 858 Yılına Ait Takvim" (*Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1975, IV, 223-283).

Atsız ayrıca şu tarih eserlerinin günümüz diline çevrilmiş yayınlarını da gerçekleştirmiştir: a) *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (İstanbul 1970). b) *Evliya Çelebi Seyahatnâmesinden Seçmeler* (I, İstanbul 1971; II, İstanbul 1972). c) *Oruç Beğ Tarihi* (İstanbul 1973). Babinger neşrinde bulunmayan notlar ve bir indeks ilâvesinden başka onun görmediği ve mevcutlar içinde eserin en doğru ve en tam olan Manisa nüshasının faksimilesi de verilmiştir. Atsız *Türk Ansiklopedisi*'ne de G-Ö harfleri arasında otuz sekizi Orta Asya ve Osmanlı tarihinden Türk büyüklerinin hal tercümesi olan kırk madde yazmıştır. Bazıları hayli geniş hacimli olan bu maddeler arasında "Kagan", "Kül Tegin", "Kür Şad", "Mete" ile "Ötügen" hakkındakiler ayrıca zikredilmeye değer.

B) *Bibliyografya Çalışmaları*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde tasnif komisyonunda sürdürdüğü memuriyet hayatında buranın imkânlarını değerlendiren Atsız, tanınmış bazı Osmanlı müelliflerinin eserlerinin İstanbul kütüphanelerindeki yazmalarının geniş bibliyografyalarını da meydana getirmiştir. 1. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası* (İstanbul 1966). 2. "Kemal Paşaoğlu'nun Bibliyografyası", *ŞM*, 1966, VI, 71-112. 3. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd*

Bibliyografyası (İstanbul 1967). 4. *Âlî Bibliyografyası* (İstanbul 1968). Bunların dışında, "İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri" (*Türk Kütüphaneler Derneği Bülteni*, VI, 1957, nr. 1-2, s. 47-81) adlı araştırması ise Osmanlı tarihi literatüründe lâyıkıyla yerini almamış kırk dokuz yazma eseri ilim âlemine haber vermektedir.

C) *Edebiyat Tarihi Üzerinde Çalışmaları*. 1. *XVI ncı Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti* (İstanbul 1934). Atsız'ın, Fuad Köprülü'nün yanında 1930'da *Divan-ı Türkî-i Basit: Gramer ve Lugatı* adıyla hazırladığı mezuniyet tezinin (Türkiyat Enstitüsü, Tez, nr. 82) değişik şekle konulmuş baskısıdır. 2. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Edebiyat hocalığının yönlendirilmesiyle yazdığı bu eseri Atsız, "En eski çağlardan başlayarak Büyük Selçuklular'ın sonuna kadar olan zamanı ele alan en mufassal bir Türk edebiyatı tarihidir" diye takdim etmektedir. 1940'ta üç formadan öteye gidemeyen ilk baskısı Karahanlılar devri edebiyatında kalmasına rağmen 1943'teki beş formalık baskısı eseri Büyük Selçuklular devri sonuna kadar devam ettirir. Atsız, kitabında İslamiyet'ten önceki devre ait Fuad Köprülü'nün edebiyat tarihinde bulunmayan kayıtları ilâve ettiği gibi Göktürk kitâbelerinin metinlerine farklı okuyuş ve mânalandırmalar da getirir. 3. "Türk Destanı Üzerinde İncelemeler, 1-5", *Orkun*, 1951, nr. 30-34.

D) *Edebî Çalışmaları*. Atsız'ın fikir adamı ve araştırmacı olduğu kadar onlarla birlikte yürüyen bir edebiyatçı şahsiyeti vardır. *Atsız Mecmua*'daki ilk yazıları ve hikâyelerinin yanı sıra *Çanakkaleye Yürüyüş* (1933) adlı kitabı ile de daha başından edebî yönünü hissettirir. Bu eserde şanlı Çanakkale müdafaasının hatıralarının gerektiği gibi anılıp yaşanmadığından duyduğu üzüntüyü dile getiren yazar, 1933 yılı Ağustos'unda dokuz kişilik bir arkadaş kfilesıyla Gelibolu yarımadası üzerinde Kirte Burnu'na kadar Çanakkale savaşlarının geçtiği tabya ve şehitliklere yaptığı ziyaretin duygularını anlatır. Türk askerinin Çanakkale'ye yeniden girme hakkının henüz tanınmadığı devrede yazılan eser, Atsız'daki milliyetçi görüşlerin ana temlerini bir arada taşıması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Fikrî yazılarını sağlamak bir mantıkî tertip içinde konu ve düşüncelerine açıklık veren bir ifadeyle işlemlerini bilen Atsız, nesre hâkimiyeti

kadar şiir sahasında da başlı başına bir varlık göstermiştir. Şiirle başlayan edebî çalışmaları, hikâye denemelerini de içine alarak sonunda romana ulaşır. Türk-lüğün geçmişine karşı içindeki kuvvetli tarih duygu ve sevgisi Atsız'ı millî terbiye iklimi saydığı tarihî roman sahasına çekmiş ve gençlik kesiminde devamlı bir ilgiyle okunan şu üç tarihî romanı doğurmuştur: 1. *Bozkurtların Ölümü* (1946). Yazar gençliğe geçmiş devirler içinden millî heyecanlar yaşatmak, tarih sevgisi aşlamak gayesiyle yazdığı ilk iki romanına Türklüğün en saf, fakat ibretlerle dolu dinamik çağı olarak gördüğü Göktürk tarihini seçer. Eski anayurtta Türk yaşayışından zengin levhalar ve kalabalık bir portreler galerisi içinden işlediği *Bozkurtların Ölümü*'nde Doğu Göktürkler'in iç isyanları, ihanetler, kıtlık ve tabii âfetler sonunda düştükleri Çin boyunduruğuna karşı, hayranı olduğu Kür Şad'ın kırk yiğidi ile birlikte ayaklanmasını ve istiklâl uğrunda hayatlarını feda edişlerini anlatır. 2. *Bozkurtlar Diriliyor* (1949). İlkini devam ettirmek ihtiyacı ile kaleme aldığı ikinci romanında, Göktürkler'in verdikleri elli senelik büyük mücadele sonunda Çin esaretinden kurtuluşlarını destanlaştırır. Atsız'ın günümüzde on birinci baskılarına ulaşan bu iki romanı, daha önce tarihçi Léon Cahun'un *Gök Bayrak* romanında olduğu gibi yaygın ve sürekli bir tesir yaratmış, Türkçü duygunun birer klasiği olma durumuna yükselmiştir. 3. *Deli Kurt* (1958). Atsız bu üçüncü tarihî romanında, Osmanlı tarihinin "Fetret Çağı" diye anılan Ankara bozgunundan sonraki şehzadeler mücadelesi devrinin buharanlarla sarsılan zemininde, Yıldırım Bayezid'in şehzadesi İsmâ Çelebi'nin meçhul oğlu Murad Deli Kurt'un talihsiz hayat macerasını anlatır.

Küçük çapta bir deneme olan ilk romanı *Dalkavuklar Gecesi* (1941) ise gerçek anlamda bir tarihî roman olmayıp Cumhuriyet devrinin ilk on beş yılının Eti tarihinden alınmış şahıs isimleri altında gizlenmiş siyasî bir hicvidir. Atsız ömrünün son yıllarında düştüğü yalnızlık duygusu içinde ideal peşinde geçmiş hayatının romanını da yazmak ihtiyacını duydu. *Ruh Adam* diye adlandırdığı bu son romanda (1972) Selim Pusat adlı idealist subayın şahsında kendini anlattı.

Atsız'ın, mâzisi diğer yazı ve eserlerinden çok öncelere giden, hiç de görmezlikten gelinemeyecek bir şair yanı vardır. Başlangıçta şair olarak dikkati çe-

ken ve bilhassa bu yönü ile İbnülemin'in ve Sadeddin Nüzhet'in eserlerinde yer alan Atsız, 1926'lara uzanıp *Atsız Mecmua*'dan son yıllarına kadar kitaplarının bazıları içinde ve çeşitli mecmualarda şiirlerini yayımlamıştır. Hece ve aruzun içinden temiz bir Türkçe'nin âhenğini veren mısraları onun epik heyecanlanışlar yanında güzellik ve aşka kayıtsız kalmayan ince duygularını da aksettirmektedir. Şiirlerinin bir kısmını *Yolların Sonu* (1946, 6. bs. 1986) adlı kitabında toplamıştır. Bu şiirlerin sayısı ilk baskıda otuz sekiz iken sonrakilerde eli dörde yükselir. Onun şiirleri, inandığı dava yolunda hayatı kırk, hayal ettiği hedefe hiç varamayacağını anlamış şair bir idealistin içlenişlerini duyurur. Son şiirlerinde daha da artan bir yalnızlık duygusu içinde, yıllar önceki "Yolların Sonu" şiirinden bu yana teselliye geçmişteki Türk büyüklerine kavuşacağı, tarihin Altaylar'a ve Tanrı Dağı'na uzanan âhiret bahçesinde bulmakta hayal eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Ergun, *Türk Şairleri*, 1936, II, 562-565; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 1939, II, 1235-1237; *İrkçılık-Turancılık* (nşr. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü), Ankara 1944; Kenan Öner, *Öner ve Üçel Davası*, İstanbul 1947; İsmet Tümtürk, "Atsız Hakkında Birkaç Söz", *Türk Ülküsü*, İstanbul 1956, s. 5-19; [Reşad Ekrem Koçu], "Atsız (Hüseyin Nihâl)", *İst.A*, 1959, III, 1324-1325; Fethi Tevetoğlu, "Hüseyin Nihâl Atsız", *TA*, XIX, 421-422; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1973, s. 490; Ahmet B. Ercilâsun, "Atsız", *TDEA*, 1976, I, 226-227; Akkan Suver, *Nihâl Atsız*, İstanbul 1976; Sakin Öner, *Nihâl Atsız*, İstanbul 1977; Altan Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, İstanbul 1978; J. P. Landau, *Pan-Türkizm in Turkey*, London 1981, s. 86; Osman F. Sertkaya, *Hüseyin Nihâl Atsız*, Ankara 1987 (eserde tam olmamakla beraber Atsız'ın yazılarının geniş bir bibliyografyası verilmiştir).

ÖMER FARUK AKÜN

ATSIZ b. MUHAMMED

(ö. 551/1156)

Hârizmşahlar Devleti hükümdarı (1128-1156).

Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in Hârizm valisi Kutbüddin Muhammed'in oğlu ve Melikşah'ın ibrikçıbaşı Anuş Tegin'in torunudur. 490 yılı Receb ayında (Haziran-Temmuz 1097) doğdu. Velihtliği sırasında babasına yardımcı olur, onun tâzimlerini arz etmek üzere iki yılda bir Merv'e, Sultan Sencer'in katına giderdi. Hatta İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre Atsız, Türkmenler'le meskün Mangışlak'ı veliaht iken fethetmiştir (*el-Kâmil*, X, 268).

Ayrıca onun, Sultan Sencer'in 512'de (1118) yeğeni Mahmud b. Muhammed Tapar'a karşı yaptığı sefere katıldığı da bildirilmektedir (İbn İsfendiyâr, II, 54).

Atsız 1128 yılında, kayda değer bir güçle karşılaşmadan babasının yerine geçti. Hükümdarlığının ilk yıllarında Sultan Sencer'e sadakatle hizmet etti. Bu münasebetle, Karahanlı Tamgaç Han'ın isyanı dolayısıyla Sultan Sencer'in 524 (1129-30) yılında Mâverâünnehir'e, 1132'de Irak'a, 1135 yılında da Gazne'ye yaptığı seferlere katıldı. Bununla beraber bir taraftan Sultan Sencer'e hizmet ederken diğer taraftan da ülkesini genişletip kuvvetini artırmak için komşu Türk ülkelerine seferler düzenledi. 527 (1132-33) yılında aşağı Seyhun boylarındaki meşhur Cend şehri üzerine yürüyüp buranın gayri müslim hükümdarını bozguna uğrattı ve pek çok ganimet ele geçirdi. Atsız'ın bu seferdeki asıl gayesi ise Türk bozkırlarının insan gücünden askerlik alanında faydalanmaktı. Halefleri de bu siyaseti şuurlu bir şekilde uyguladılar. Bunun neticesinde İslâm âleminin her yerinde birinci sınıf asker sayılan Türkler'in Kıpçak kolu ile onların en yakın kardeşleri olan Kanglılar'dan kalabalık sayıda oymaklar askerî hizmetlere alındılar. Bu da Hârizmşahlar Devleti'nin gittikçe güçlenmesinde ve bu devletin Seyhun'dan Aras'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline gelmesinde en mühim unsurlardan birini teşkil etti. Atsız X. yüzyıldan beri Türkmenler'in yurdu olan Mangışlak'da fethetmiş, fakat Türkmenler'i askerlik hizmetinde kullanmayarak sadece vergi veren halk (raiyyet) seviyesinde tutmuştu.

Başlangıçta Sultan Sencer'e sadakatle hizmet eden Atsız'ın daha sonra ona isyan ettiği görülmektedir. Cüveynî'ye göre bunun sebebi, Hârizmşah'ı kskanan ve onu çekemeyenlerin sözlerinin tesiri altında kalan Sultan Sencer'in Gazne seferi sırasında (1135-1136) Atsız'a soğuk davranmasıdır. Sultan Sencer ise Hârizmşah'ı, Mangışlak ve Cend uçlarındaki mâsum insanların kanlarını dökmek ve daima küffarla (yani gayri müslim Türkler) savaşan gazileri yok etmekle itham ediyordu. Fakat Sultan Sencer'in 1135'te Abbâsî Veziri Hâlid b. Nûşîrevân'a yolladığı mektupta Atsız'ın Cend'i almasını tâbillerinden birinin başırsı şeklinde gösterdiği de bilinmektedir. Bununla beraber asıl sebep yine buradan gelmiş olabilir. Yani Mangışlak ve Cend taraflarından gelen şikâyetler üzerine Selçuklu hükümdarı onlara âdil

davranması için Hârizmşah'a ihtarda bulunmuş, Atsız da buna kızarak isyan etmiş olabilir. Sencer'in 1138 yılında kalabalık bir ordu ile Hârizm'e yürüdüğünü haber alan Atsız, ordugâhını Hezâresb Kalesi'nin önüne kurdu. Atsız'ın ordusunda çok sayıda gayri müslim Türkler'e mensup askerler de vardı. Burada yapılan savaşta (1138) Atsız fazla dayanmayarak yenildi ve savaş meydanını terketti. Askerinden yaklaşık 10.000 kişi öldürüldü, yaralandı ve esir alındı. Esir alınanlar arasında Atsız'ın oğlu Atlığ da vardı. Merhameti ve bağışlayıcılığı ile tanınmış olan Sultan Sencer savaş meydanında Atlığ'ı iki parça ettirip başını Mâverâünnehir'e gönderdi. Bu, Sencer'in Atsız'a son derece kızmış olduğunu gösterdiği gibi, Hârizm'in idaresini yeğenlerinden Süleyman'a vermesi de bununla ilgilidir. Zayıf ve kabiliyetsiz biri olan Süleyman Atsız'a fazla mukavemet edemeyerek çok geçmeden Merv'e amcasının yanına döndü. Ertesi yıl (534/1139-40) Atsız Buhara'ya hücum edip hisarı yıktı ve şehrin valisi Zengî b. Ali'yi öldürdü; çok geçmeden de Sultan Sencer'e sadık kalacağına dair ant içti (*Esnâd ve Nâme-hâ-yi Târîhî*, s. 97-99).

Sultan Sencer'in Semerkant yakınlarındaki Katvan çölünde Karahıtaylar'a yenilmesi (Safer 536/Eylül 1141), onun pek uzun süren siyasî hayatında yediği iki büyük darbeden biridir. Bu mağlûbiyet üzerine Mâverâünnehir tamamen Budist Karahıtaylar'ın kontrolü altına geçti. Atsız da yeniden isyan ederek Sencer'in başşehri Merv'i yağmaladı ve Nişâbur'da kendi adına hutbe okuttu. Selçuklu sultanı daha sonra kendini toparladı ve ikinci defa Hârizm'e yürüyerek Merv'den götürülmüş olan hazineyi geri aldı, Hârizmşah'a da yeniden metbûlûğunu kabul ettirdi (538/1143-44). Cüveynî'nin bildirdiğine göre Sultan Sencer'e kızgınlığını sürdüren Atsız iki Bâtinî fedaiyi Selçuklu hükümdarına suikast düzenlemek üzere Merv'e yolladıysa da bunda başarılı olamadı (*Târîh-i Cihângüşây*, II, 8). Bunun üzerine Sencer üçüncü defa Hârizm'e gidip Hezâresb'i aldıktan sonra Hârizmşah'ın başşehri Gurgenc'e yaklaştığı sırada güç bir duruma düşen Atsız, Ahûpûş adlı bir deriş vasıtasıyla kendini sultana affettirdi (1147-1148). Bu hadiseden sonra Atsız artık Sultan Sencer'e karşı herhangi bir isyan hareketinde bulunmadı. Giriştiği mücadeleler ona pahalıya mal olmuş, bu arada Cend de elinden çıkmıştı. Bir süre sonra Cend'i geri alan Atsız, oğlu